

Рильський Максим Тадейович

Біографія

Максим Рильський

(19 березня 1895 — 24 липня 1964)

ЛІРИКА і ЛІРИЧНИЙ ЕПОС МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Парадокси долі й поезії

Подвійний парадокс Максима Рильського. Здеклярований найбільший незалежник поезії — став одописцем спричинника геноциду України. Але вийшов чистим і цільним із цієї пригоди. Майстер традиційної форми, відіграв ролю новатора в українській ліриці і в ліро-епіці.

Однаке заплата за ці перемоги була все ж трагічна. Світова поезія втратила унікального поетичного перекладача. А Україна втратила нагоду дати свій варіант великої європейської поеми, ліро-епічної поеми масштабу "Пана Тадеуша", "Розбійників", "Євгенія Онегіна", "Чайльд-Гарольда". Бо тільки як лірик Рильський устиг дати основне до судної години антиукраїнського геноциду, що почався 1929 роком.

Через таку долю поета особливості його біографії набирають першорядного значення. Максим Тадейович Рильський народився 1895 року. Його батько був сином багатого польського пана Розеслава Рильського і княжни Трубецької. Один із предків у 17 столітті був київським міським писарем. Молодий Тадей почув із уст свого діда і записав таке оповідання. Дід був учнем базиліянської школи під час взяття Умані гайдамаками 1768 року. Прив'язаний для розстрілу до стовпа, 14-літній хлопець почав співати "Пречиста Діво, мати руського краю..." Здивований гайдамацький отаман помилював не тільки малого шляхтича, а й усю групу засуджених на смерть поляків і євреїв. Тадей записав і опублікував це дідове оповідання в "Киевской Старине" з приміткою: "для уразумения современности и некоторого предвидения будущего". Згодом сталася "прекрасна авантюра", яка повернула круто життєвий шлях Тадея Рильського і його друзів. Голова київської громади польських студентів університету св. Володимира Тадей Рильський разом з Володимиром Антоновичем та групою інших польських студентів-аристократів відкрили собі і публічно заявили, що вони не поляки, а українці. І що їхній обов'язок перестати бути паразитами на тілі народу, вивчити досконало мову, культуру й історію України та віддати все своє життя нації, серед якої живуть. Польські шляхетські кола, що були панамі Правобережної України, прокляли відступників, назвали їх хлопоманами. Поки поліція не звернула уваги на доноси, молоді неофіти України протягом кількох років пішки сходили всю Україну, щоб шляхом таких експедицій з першоджерела здобути знання про неї. Ще в останній рік життя Шевченка вони подали до журналу "Основа" свої писані кредо, заснували в Києві "Громаду", яка перебрала від Шевченка-Куліша-Костомарова провід новим українським відродженням. Потім деякі з них стали співтворцями журналу "Киевская Старина".

Тадей Рильський, хоч мав будинок у Києві, постійно жив у селі Романівка, де одружився з простою селянською дівчиною, оставшись на все життя вірний ідеї "прекрасної авантюри своєї молодости". (Ф. Р. Рильський [Некролог]. "Киевская Старина", 1902, XI, стор. 335 — 348).

Тадей навчив свою молоду дружину грамоти. Зате вона передала синові разом з молоком матері рідну мову, пісню, той особливий ліризм, що б'є з поезії Рильського чистим українським джерелом ("З любов'ю до народної творчості я, здається, і вродився", — пише Максим Рильський у нарисі "Із спогадів". Твори, т. I, 1960, стор. 67).

Максим народився в Києві 19 березня 1895 року, але ріс у Романівці на Сквирщині. Тут він мав домашню школу українську, домашню загальну освіту й виховання під рукою батька, що передав синові аристократичну культурну спадщину, почуття власної незалежності і віри в себе, поєднане із скромністю. І хоч батько помер на восьмому році Максимового життя, він забезпечив синові і приватну гімназію в Києві з добрими вчителями, і знання чужих мов та культур, і життя в аристократичних родинх Миколи Лисенка та Олександра Русова.

Київ і Романівка — два бігуни життєвої і творчої вісі Рильського. Київ — перехрестя культур, центр класичної освіти, одне з тих міст імперії, яке відвідували світові театри і музики. Романівка — незрівнянні інтер'єри української природи, пісні, легенди старовини і барвисті цільні душі, гідні пера Гоголя і Шекспіра.

Так склалося, що Рильський ріс у домашній освіті, а потім самоосвіті і праці. Але до офіційної науки в школі не був ентузіаст: після приватної гімназії у Києві вступив на медичний факультет, потім на історико-філологічний, та ні того, ні другого не закінчив. В автобіографічній поемі "Мандрівка в молодість" Рильський признається: "Студентській лаві б слід тут скласти похвалу, але признаюся, що мало я тій лаві в житті завдячую". Домашня освіта з дитинства доповнилася потім самоосвітою. Він жив і вчився разом, то віддаючися розвагам безпечного рибалки й товариша великої кумпанії, то впиваючися працею над своїми і чужими творами. То розкошуючи з представниками своєрідної сільської мистецької богеми, як його друзі селяни Денис Каленюк — співець, рибалка-мисливець і донжуан, і Родіон Очкур — швець, музика-скрипаль, аматор чарчини і запашних оповідань. Від цих друзів, від братів і батька дістав Максим посвячення в розкішний світ гоголівської України.

Молодий Рильський не знав гніту злиднів, і українське село правило йому за своєрідну Елладу.

Він цінив цей світ свідомо з дитинства і охрестив його назвою своєї першої, майже в дитячі роки написаної збірки поезій "На білих островах".

Любов — краса — воля

Рильському було тоді 15 років. Головне, чого він навчився за ці перші півтора десятка років життя, — любити: любити природу, людей, красу, мистецтво, легенди і дійсність. Шістнадцятирічним юнаком він пише:

Люби природу не як символ

душі своєї,

Люби природу не для себе,
Люби для неї.

.....

Вона — це мати. Будь же сином,
А не естетом,
І станеш ти не папіряним —
Живим поетом!
(Твори, т. I, стор. 146)

І так увійшов він у світ ліричної творчости життєлюбом, закоханим у всі прояви життя, з його головними скарбами любови, краси і волі. У нього мимохіть синтезується грецьке поняття краси як гармонії з бароковим поняттям краси як сили, що творить і єднає найкрайніші протилежності.

Краса не в лініях, не в тоні, не в поставі:
Це повів, риска це, це промінь здалеки,
Що раптом промайне і спалахне в уяві,
Нараз освітливши події та віки...
Спробувавши десятки визначень краси, поет капітулює:
Краса! Збагнуть її — це сонце погасить!
Схилимо ж голови, стулім уста суворо,
І наймудріший там хай никне і мовчить,
Де подив, як огонь, розкрилюється вгору,
Де крізь метелицю одна-єдина мить
Горить розкритому, засліпленому зору,
Де раниць блискавка серця своїм мечем,
Де сльози радості мішаються з плачем!
("Сіно", Твори, т. IV, стор. 38-39)

І, звичайно, краса, як така, як незалежна першовартість життя, є постійним мотивом ліричної і ліро-епічної творчости Рильського.

Із своєї щасливої незахмареної юности Рильський виніс ще один скарб — це почуття волі як найвищого скарбу людини. Волі, що органічно поєднується у нього із творчістю. В одному сонеті він пише, що всю славу, і багатства, і книги, і навіть кохання ніжну кормигу — все він віддав з низьким поклоном Долі:

За день один в широкім чистім полі
Я взяв собі у неї замість них
Веселий сміх, безмежне щастя волі
І ріг — мисливський переливний ріг.

Так на вісі Київ — Романівка виріс великий незалежний поет любови, краси і волі — із цим вантажем урізався його життєвий корабель у льодові поля комуністичного крижаного океану. На нього зразу ж накинулися партійні газети за аполітизм, гедоністичне естетство, декадентство, відірваність від сучасности і соціалістичної революції. Він одбивався як міг: статтями і віршами. "Я можу одгукуватись ліричним

віршем тільки на минуле, на те, що осталося у душі і може мати прозору форму, питому моїй манірі. Інакше писати не можу" ("Моя апологія альбо самооборона". "Більшовик", Київ, ч. 216, 25 вересня 1923). Під кінець двадцятих років, коли вже завис над відродженням ніж гільйотини, Рильський ще захищався далі:

Той клясицизмом очі коле,
А той рибальством допіка,
Той тінь Плеханова — о доле! —
З могили марно виклика,
І всі знайшли, а я шукаю. —
І як їм знати, скільки мук
Таїть у радості й одчаї
Із серця вихоплений звук.

Вражає відвага і впертість Рильського, який захищав незалежність поета, аж доки його не арештували (1931), кинувши приблизно на рік у Лук'янівську тюрму в Києві. Цей арешт означав не поразку, а перемогу поета. За яких 8 — 10 років в умовах терору ЧК-ГПУ-НКВД, під постійним обстрілом і погрозами з боку окупанта поет устиг створити десять книжок першорядних ліричних і ліро-епічних творів та кілька книжок поетичних перекладів, серед яких досить згадати переклади "Пана Тадеуша" та французьких клясиків 17 ст. і французьких парнасців і модерністів. Він здобув перемоги як лірик і поетичний перекладач. Як ліро-епік він тільки приготувався до перемог.

Рильський видрукував за свого життя 35 книжок поезії, з чого 31 книжка лірики і чотири книжки ліро-епічних поем. Сюди не входять повні перевидання. Крім того, він переклав з 13 мов понад чверть мільйона рядків поезії; автор кількох книжок статей, редактор незчисленної кількості різних поетичних та етнографічних видань. Оглядаючись на ці гори виконаної роботи, можна дивуватися, коли ж він мав час бути ще й безжурною птицею, мисливцем, богом'ярем-другом? Хто багато працює — той має час... Секрет того чуда також у тому, що він мав талант до праці, споряджений таким першорядним мотором, як любов. Він любив свою творчу працю так само, як любив жінку, природу, мисливство, життя, — любив для них — не для себе.

Ізнов "Тадеуша" я розгорнув,
Розклав папір, вікно завісив синє,
Знов шляхта гомонить передо мною,
Драпується у романтичність Граф,
Знов ріг мисливський грає над борами
І кида в небо тріумфальний клич.
Знов я дивую майстрові, що вмів
Такою певною вести рукою
Свавольне панство.

Поряд із цією прикметою любови до творчої праці він посідає те, чого до нього було так мало в нашій літературі: досконале знання, уміння творити, підкреслюю — знання.

Інакше сказати — майстерність. А при тому він був перфекціоніст у праці: наприклад, свого конгеніяльного з першого ж видання (1927) "Тадеуша" доробляв майже до смерти.

Але вернімось до списку творів. У цьому списку між 1929 і 1932 роками проходить фатальна смуга поетичної смерти Рильського (арешт 1931 року, майже рік у тюрмі). Як поет Максим Рильський немов загинув із своїми товаришами-неоклясиками, слід по яких пропав на Соловках і Колимі ще 30 років до смерти Рильського. 1959 року, в тридцятиліття поетичної смерти, Рильський писав:

Є така поезія Верлена,
Де поет себе питає сам
У гіркому каятті: "Шалений!
Що зробив ти із своїм життям?"

Він був свідомий страшної різниці між вільним і невільничим періодами своєї творчості.

Всі тридцять і одна книжка, написані після 1932 року, не кажучи вже про всі пісні про Сталіна і партію, являють собою (за поодинокими частковими винятками) пам'ятник геноциду, вчиненого над Україною, над її людьми, поетами і культурою. Навіть у ділянці перекладу Рильському не було змоги продовжувати роботу на попередньому рівні "Тадеуша" і французьких клясиків.

Лірика Рильського

Тим яскравіше виступає на тлі того поетичного кладовища 1930—40 років доробок Рильського 20-х років. Книжки лірики: "Синя далечінь" (1922), "Крізь бурю й сніг" (1925), "Під осінніми зорями" (друга редакція 1926), "Тринадцята весна" (1926), "Де сходяться дороги" (1929), "Гомін і відгомін" (1929) — це певний хід на вершини майстерства, дозрівання таланту і його власного стилю. Так само поеми "Чумаки" (1924), "Крізь бурю й сніг" (1925), "Сіно" (1927), "Кінь" (1927). Поема "Марина", що хронологічно потрапила на фатальну прірву Розстріляного Відродження, вже зіпсована соціологічним диктатизмом. А написана в час війни "Мандрівка в молодість" хоч і має в собі ознаки відлиги, але нема в ній напруги і сили поем 20-х років.

Вивчення лірики Рильського — це непочата цілина, справа майбутнього. Сьогодні навіть ще неможливо мати її всю на руках. Передсмертний десятитомник творів Рильського не включає майже половини поезій 20-х років, тобто — найкращої його лірики. А видання 20-х років сьогодні важко, а то й неможливо роздобути. До того ж на перешкоді до вивчення лірики Рильського стоять політичні і літературні пересуди й упередження. В Радянській Україні, на відміну від Радянської Росії, ще не дозволено реабілітувати чисто мистецькі, політично незалежні твори видатних поетів. Коли в Росії видають повного Блока (символіста), на Україні навіть повні Тичина, Бажан і Рильський неможливі. Другий пересуд — чисто літературний. Ярлик "неоклясики" був зловжитий політично дома, а літературно на еміграції. Неоклясиків і неоромантиків штучно протиставили, немов яких класових ворогів. Догматизували їх. Тим часом відомо, що київські неоклясики і харківські вітаїсти були і літературними, і персональними

друзями, що виявилось і в присвятах один одному творів. Стильово вони не виключали, а доповнювали один одного, еволюціонуючи собі назустріч. І саме Максим Рильський був тим неокласиком, що йшов від неокласики до нової синтези, нового стилю. ("І всі знайшли, а я шукаю...").

Перше, що вражає в ліриці Рильського, — це багатство її мотивів. До традиційних мотивів української поезії Рильський додав запас мотивів поезії античної і західноєвропейської. Плюс нові мотиви, зроджені українською революцією і відродженням 1917—29 років. З цього боку лірику Рильського можна назвати багатозначним пророчим звітом про життя, як воно відбилось у душі цього життєлюбця. Від бурлескних мотивів Котляревського до "строф залізних" вісниківців, як ось у вірші "Неопалима купина", де встає державний образ Володимира Великого. Від багатства напруженого життя птахів і звірів і миротворного українського краєвиду — до літературних і філософських ремінісценцій, до ясних і темно-бурливих глибин людської душі, до всіх епох людства...

Муза Рильського позначена надзвичайною відзивчивістю, а його поетичне мислення — великою здібністю до асоціацій. Ці дві прикмети прислужилися до запису його творчих мотивів. Шлях його поетичної інтуїції і мислення здебільша індуктивний, від часткового до загального. На цьому шляху з'являється в ньому, крім тонкого обсерватора, також філософ. Ще мавши тільки 16 років, Рильський писав:

Плюскочуться білі качки
В басейні під тінню каштана,
На крилах блищать крапельки,
А в краплі — життя океана.
Хіба я не крапля мала,
Що світ необмежний одбила, —
Лиш ґрунту свого не знайшла,
Лиш крила родимі згубила!

Серед ліричних мотивів Рильського зустрічаємо багато взятих із світової літератури та історії. Спокійний Гомер з його неспокійними героями, тонкий майстер словесної гравюри Ередія, модерністичні повстанці проти класичної естетики і етики Бодлер, подекуди Ніцше. Барокково всеохопний Шекспір, а далі Шотландія із романів Вальтера Скотта, соняшний Прованс, паризький парнас, літературні капітани семи океанів та інші кругосвітні мандрівки у всі часи й епохи, мандрівки в кріслі:

Ключ у дверях задзвенів. Самота працююча
й спокійна
Світить лампаду мою і розкладає папір.
Вбога герань на вікні велетенським росте баобабом,
По присмерковій стіні дивний пливе корабель.
Ніби крізь воду, вчуваються крики
чужинців-матросів,
Вітер прозорий мене вогким торкає крилом,

Розвеселяє вітрила, гаптовані шовком гарячим,
І навіва з островів дух невідомих рослин.

Екзотика великих культур і материків, великі плавання "фантастичного брига" Рильського — це не була звичайна собі літературщина, як то твердять і найповажніші критики, починаючи з взагалі дуже прихильного до поезії Рильського академіка Білецького. Відома у мандрівників і каторжан, що живуть на одвіку безлюдних островах і в тундрах безмежних просторів півночі, туга за "великою землею". "Велика земля" — це старі, культурно освоєні країни. У ліриці Рильського досконало втілювався мотив туги за великою землею як за великими культурами людства, що позначені видатними людьми. Це непереможне бажання розбити віковий провінціалізм та штучну ізоляцію своєї країни і включитися в Європу, у велику культуру людства. Перша повноцінна книга лірики Рильського "Синя далечінь" розчинила навстіж браму, і перед українським читачем Олесеви творів відкрився культурно-історичний краєвид Окциденту з профілем його творця: лицаря, авантюриста, поета, відкривача і будівничого світу. "Синя далечінь" з її ароматом, мотивами і філігранністю форми заражала молоду людину 20-х років тугою за досконалістю і енергійною чіткістю культури.

Поетична асиміляція Західної Європи означала європеїзацію України, про яку мріяв Пантелеймон Куліш, почавши її перекладами західних поетів і оригінальними віршами в західних поетичних формах. Рильський у цьому ділі вивершував подвиг Куліша.

Мало місця, щоб зупинятися на таких групах ліричних мотивів Рильського, як еротична лірика (тонка і шляхетна у нього), любов взагалі, природа, а особливо людина з незбагненими відмінами її переживань і вдачі. Він усі речі міряв мірилом краси і любови — і тому рідко помилявся.

Хочу тільки згадати мотив українського відродження, почуття телюричного здвигу української сили відродження, кинутого Рильським на тло не весни, а зими. Але, власне, тут Рильський відчув потребу нового стилю і нових більших форм — поеми.

Рильський дебютував у неоромантичному стилі Олеся. Другим його щаблем був символізм, який захоплював його у творах Бодлера, Рембо, Малларме і Верлена, а також Блока і Анненського. Від романтизму і символізму та від української народної пісні взяв Рильський увагу до музикальної основи поезії. Відціля навіть його сонети і октави звучать часом, як пісня. Він також знав інші, модерністичні, ізми його часу — акмеїзм, футуризм. Але не пішов тим шляхом, а звернув — під впливом і Франка, і символістів — до французьких парнасців. Завдяки цьому повороту українська поезія дігнала західноєвропейську в вироблених віками й тисячоліттями формах вірша. Терцина, октава, сонет, різні метричні ходи — від гексаметра і ямба до верлібру — все це в Рильського дало нове звучання українському слову і само зазвучало в нашому слові по-новому. В європейській поезії сонет вироблявся сімсот років, неначе реалізуючи вічну тугу людини за досконалістю. І, може, саме тому Рильський вибрав сонет та дав йому ще один вислів, цим разом вислів української туги за визволенням із

провінціалізму, за "великою землею" культури.

У 1925 році Микола Зеров міг уже говорити про риси "неокласичного" стилю Рильського того часу; із цих рис Зеров назвав такі: зрівноваженість і прозорість форми, кляризм, чіткий епітет, міцна логічна побудова і строга течія мислі, поєднання безпосередності з філігранністю, афористичність. Але вже тоді Зеров помітив у Рильського зовсім нові стильові первні — необароккові. Зеров пише про ці риси поета: "...то розіллється в віршованих рядках капризним потоком майже розмовної синтакси Міцкевича ("Човен"), то візьме мотив Франка і до непізнання здекорує і розбарочить строгу архітектурність його монументальних мас ("Мандрівники)".

Юрій ЛАВРІНЕНКО

Українське слово. — Т. 2. — К., 1994.